

Stickprovsinventering av landsbygdens bebyggelse

Metod för kunskapsuppbyggnad och kulturmiljöövervakning
av lantbrukets ekonomibyggnader i Örebro län

Innehållsförteckning

INLEDNING	2
Syfte	2
Metod	3
INVENTERINGEN	3
Urval av byar	3
Information och svarsbrev	4
Fältbesöken	4
Tidsåtgång	5
RESULTAT	5
Byggnadernas ålder	6
Byggnadernas skick	6
Byggnadskategorier	7
Användning	7
Konstruktion och utseende	8
Skillnader mellan byar	9
FORTSATT INVENTERING	9
Förslag på kostnad och tidsplan	9
UPPFÖLJNING	9
Kompletterande uppföljning	10
BILAGA 1: Förslag till arbetsgång	
BILAGA 2: Informationsbrev	
BILAGA 3: inventeringsblankett	

Inledning

1999 antog Sveriges riksdag 15 miljömål för ekologisk hållbar utveckling. Under 2005 antog Länsstyrelsen ett antal regionaliserade delmål. Inom miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* har både ett nationellt och ett regionalt delmål antagits som innebär att det senast 2005 (nationellt mål) respektive 2007 (regionalt mål) ska finnas ett program för hur lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla byggnader ska tas tillvara (Regeringens proposition 2004/05:150 samt Länsstyrelsens publikation *Miljömål för Örebro län*, publ nr 2005:12).

Riksantikvarieämbetet har i sin Miljömålsstrategi (Riksantikvarieämbetets miljömålsstrategi 2005) på ett översiktligt sätt visat hur kulturmiljöorganisationen ska arbeta med ekonomibyggnaderna. I strategin konstateras att förändringstakten inom lantbruket under 1900-talet varit hög men att kulturmiljövården svårligen kan påverka eller hindra denna utveckling. Kulturmiljövårdens roll är att på olika sätt medverka till att lantbrukets bebyggelse även i framtiden kan berätta sin historia om de människor som brukat dem samt bidra till en rik livsmiljö.

För att landsbygdens byggnader och bebyggelsemiljöer med särskilda värden ska kunna bevaras och utvecklas krävs att vi kan identifiera dem och de eventuella hot som riktas mot dem. Våra kunskaper om länets agrara bebyggelse är dock bristfällig, och behovet av aktuella kunskapsunderlag inom området stort. Viktigt är också att hitta indikatorer och uppföljningsmetoder som kontinuerligt följer förändringar och utvecklingstrender i området. Något som ökar förutsättningarna för att på ett tidigt stadium kunna identifiera eventuella hotbilder och därmed öka möjligheten för kulturmiljövården att agera strategiskt.

Som ett steg på vägen mot miljömålet har länsstyrelsen genomfört en metodstudie för kunskapsuppbyggnad samt uppföljning av lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla ekonomibyggnader. Inventeringsmetoden har utarbetats och provats under vintern 2006 av Ulrika Fredriksson, projektanställd vid Länsstyrelsen för det aktuella projektet. Till projektet har knutits en referensgrupp, bestående av Elisabeth Karlsson (projektledare) och Jonas Jansson från Ist kulturmiljö, Torgny Frembäck från Ist lantbruk, Erik Göthlin Ist miljöuppföljning samt Charlott Hansen, Örebro läns museum. Projektet har till hälften finansierats med hjälp av Miljömålsrådets medel för miljömålsuppföljning. Rapporten har sammanställts av Elisabeth Karlsson.

Syfte

Syftet med metodstudien är att ta fram en metod för stickprovsinventering av ekonomibyggnader på landsbygden. Inventeringen ska utgöra en grund för bedömning av vilka typer av byggnader som förekommer i länets olika regioner, vilka de karaktäristiska dragen bland dessa är, hur de används samt hur hotbilden mot dessa byggnader ser ut. Metoden ska även genom återkommande inventeringar fungera som uppföljning av utvecklingen av lantbrukets ekonomibyggnader.

Metod

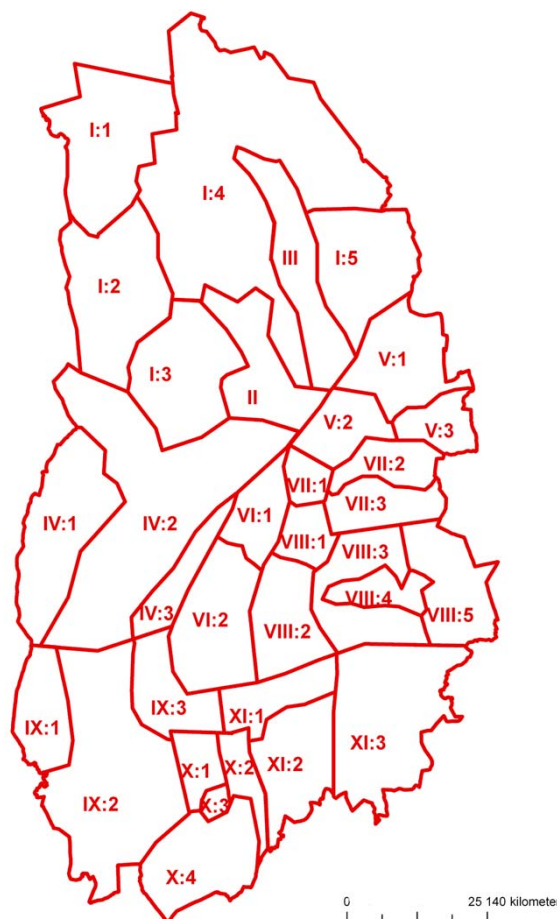
Metoden bygger på gårdsvisa inventeringar i fält. I metodstudien valdes 5 byar ut för inventering. Totalt har 38 gårdar inventerats. Då inventeringen har krävt kontakt med fastighetsägare har en naturlig avgränsning skett vid de fastigheter där ägarna ställde upp och svarade på frågor, endera på plats eller via telefon. Således har inte alla gårdar i varje by inventerats.

Alla gårdens byggnader inventerades genom fältbesök. Betoningen har lagts på ekonomibyggnaderna men även bostadshusen har översiktligt dokumenteras, då dessa ingår som en viktig del i det sammanhang gården utgör. Varje byggnad fotograferades och dokumenterades översiktligt vad gäller bl a byggnadstyp, konstruktion, material, skick och ålder. Dessutom ställdes frågor om byggnadernas ursprungliga och nuvarande användning, planerad förändring, om byggnader rivits på gården, om aktivt jordbruk bedrivs osv.

Inventeringen

Urval av byar

Utifrån Ulf Janssons kulturgeografiska indelning av länet i 11 agrara regioner (*Örebro –ett län med många landskap*, 1st publ. nr: 2002:22) valdes 5 byar ut i olika delar av länet. Två kom ifrån länets norra del, två från länets mellersta del samt en från länets sydvästra del.

Agrara regioner i Örebro län:

I VÄSTRA VÄSTMANLANDS SKOGSBYGD: I:1 Hällefors, I:2 Grythyttan, I:3 Vikar, I:4 Kopparberg och Hjulsjö bergslag, I:5 Ramsberg,

II NORABYGDEN,

III LINDESBERGSBYGDEN,

IV KILSBERGEN: IV:1 Karlskoga, IV:2 Östra Kilsbergen, IV:3 Lekebergsplatån,

V ERVALLA-FELLINGSBRO: V:1 Fellingsbro skogsbygd, V:2 Ervalla och Näsbybygden, V:3 Fellingsbro slättbygd,

VI VÄSTRA NÄRKES SLÄTTBYGD: VI:1 Norra delen, VI:2 Södra delen,

VII NORRA HJÄLMARBYGDEN: VII:1 Hovsta, Axberg, VII:2 Käglan, VII:3 Norra Hjälmarslätten,

VIII SÖDRA NÄRKES SKOGSBYGD: VIII:1 Örebro, VIII:2 Kumlabygden, VIII:4 Kvismaredalen, VIII:5 Gods,

IX TIVEDEN: IX:1 Skagernområdet, IX:2 Centrala Tiveden, IX:3 Nordöstra Tiveden,

X NORRA VÄTTERNBYGDEN: X:1 Askersund, X:2 Hammars bergslag, X:3 Stjärnsund-Edö, X:4 Hammar,

XI SÖDRA NÄRKES BERGSLAG: XI:1 Tisarbygden, XI:2 Söder om Tisaren, XI:3 Sottern med omnejd

(Örebro –ett län med många landskap, 1st publ. nr: 2002:22)

Inventerade byar 2006:

Vintermossen (I:4 Kopparbergs och Hjulsjö Bergslag)

Fänninge (V:3 Fellingsbro slättbygd)

Dömmesta och Sätterböl (VIII:3 Norr och söder om Kvismaredalen)

Sävsjöfallet (IX:2 Centrala Tiveden).

Totalt inventerades 38 fastigheter 2006. Detta är dock en alltför liten mängd för att kunna dra några generella slutsatser om ekonomibygnader i länet. För ett bättre underlag inför framtida uppföljningar bör ett större antal byar inventeras.

Inventeringsmaterialet bör kompletteras med fler agrara regioner liksom några byar av riksintresse för kulturmiljövården. En fundering som uppkommit under metodstudien är att kanske minst två byar bör inventeras i varje region. Skillnader mellan byarna kan bero på många faktorer. Finns bara en representant från varje region finns en stor risk att skillnaderna mellan byarna huvudsakligen tolkas som regionala särarter.

Information och svarsbrev

Några veckor före inventeringen skickades ett informationsbrev ut till alla fastighetsägare i de berörda byarna. Fastighetsägarna söktes fram genom Lantmäteriets fastighetsdataregister. Genom ett bifogat svarsbrev tillfrågades fastighetsägarna om de ville delta i inventeringen. För att öka intresset utlovades varje fastighetsägare som deltog i inventeringen ett exemplar av boken "Se om ditt hus". I svarsbreven fick fastighetsägarna som önskade delta fylla i sina kontaktuppgifter, vilket i hög grad underlättat för inventeraren att få kontakt med varje fastighetsägare.

Det visades sig snart vara fler som tackade nej än vi förväntat oss. Under studiens gång kom därför frivilligheten och möjligheten att tacka nej att diskuteras. Kanske är det fortsättningsvis bättre med ett informationsbrev där endast möjligheten att skicka in kontaktuppgifter ges. De som inte svarar får sökas via fastighetsregistret och eniro, vilket tyvärr är både tidsödande och ofta svårt.

När svarsbreven kommit in bokades besöken in med respektive fastighetsägare. Vanligen besöktes mellan 3-7 fastigheter per dag. Någon eller några dagar spenderades på kontoret varje vecka för inmatning och inbokning av kommande besök.

Fältbesöken

Fältbesöket genomfördes i de flesta fall tillsammans med fastighetsägaren. Ibland inhämtades uppgifter från fastighetsägaren via telefon. En enkel blankett användes i fält för att samla in uppgifterna om byggnaderna. En kartutskrift från fastighetskartan användes pricka in gårdens byggnader. GPS provades men felmarginalen, i alla fall direkt i gårdsmiljön, gjorde att det bedömdes både enklare och säkrare att utifrån geografiska riktmärken stega ut eller uppskatta läget för de byggnader som inte redan fanns med på fastighetskartan.

Byggnaderna fotograferades utvändigt med digitalkamera. Ett problem under metodstudien har varit att den sena årstidens knappa ljusförhållanden i hög grad

påverkat bildkvaliteten, med alltför många mörka och ibland suddiga bilder. Kommande inventeringar och uppföljningar bör läggas till de ljusare årstiderna.

Direkt efter fältbesöket lades uppgifterna in i en accessdatabas som tagits fram för ändamålet. Kategorier för byggnadstyper, material m m har i huvudsak hämtats från bebyggelseregistrets handbok, men har i vissa fall kompletterats. Byggnaderna koordinatsattes samtidigt även i en shape-fil. Se vidare om inventeringen i Förslag till arbetsgång i bilaga 1

Tidsåtgång

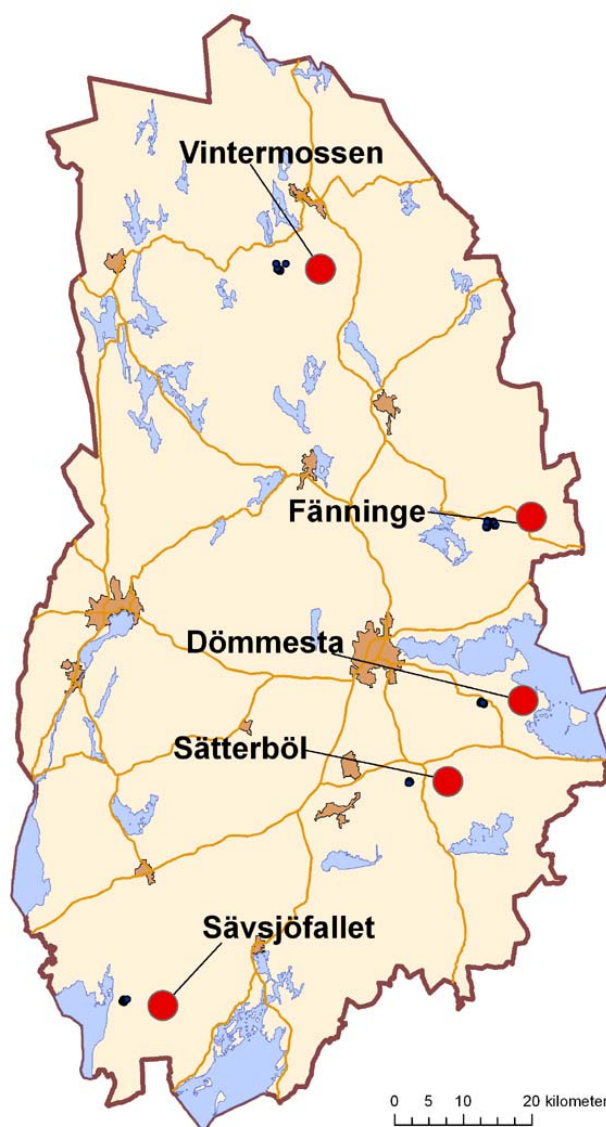
Efter metodstudiens provinventering uppskattas förarbetet med framtagning av fastighetsägare och kartmaterial ta ca 5-15 minuter per fastighet. Besöket tar vanligtvis mellan 20-60 minuter per fastighet, beroende på antalet byggnader, tillgänglighet samt hur pratsam ägaren är. Efterarbetet med bildhantering, inmatning i databas och gis-punkter tar ca 20-45 minuter per fastighet. Total tidsåtgång för en fastighet är mellan 40 minuter och knappt 2 timmar, men då är resorna ej medräknade. Att i efterhand ringa till ägaren och hämta in information om gården och byggnaderna går i stort sett lika fort som att ha ägaren med sig, ofta till och med fortare. Sammanfattningsvis bedöms en månads arbete resultera i ca 140 inventerade gårdar, beroende på antal byggnader per gård samt restid.

Resultat

Sammantaget kan konstateras att de inventerade byggnaderna huvudsakligen har bedömts vara i gott skick. Endast en mindre del (14 %) av bebyggelsen är helt eller delvis förfallen. Intressant är att knappt hälften av de (helt eller delvis) förfallna byggnaderna används fortfarande i någon grad enligt inventeringen. Drygt en fjärdedel (27 %) av byggnaderna har fått en ny användning, främst bostadshus och ladugårdar. Trä är det vanligaste byggmaterialet, liksom röd slamfärg som fasadfärg och korrugerad plåt som takmaterial.

Bod i Vintermossen

De inventerade byarna

Byggnadernas ålder

210 byggnader har hitintills inventerats. Byggnaderna är till majoriteten byggda under 1800-1900-tal, uppskattningsvis och enligt uppgift från ägare. De flesta ombyggnationer förefaller ha gjorts under senare delen av 1900-talet, 1960-talet nämns som den vanligaste tidsperioden. Ombyggnationerna har mestadels bestått av tillbyggnader och fasadförändringar. Byggnaderna ligger i de allra flesta fall i gårdsmiljö (182).

Byggnadernas skick

En klar majoritet av byggnaderna är i gott och ganska gott skick, 23 byggnader är delvis förfallna, 6 förfallna och 1 raserad. Dessa resultat är en smula godtyckliga och svårbedömda, ett flertal faktorer avgör skicket och flera inventerare gör förmodligen olika bedömningar.

Byggnadskategorier

Här har endast ursprunglig och nuvarande byggnadskategori 1 av 5 analyserats, detta på grund av att det visar på byggnadens huvudsakliga kategori. Vid en djupare analys bör alla alternativen ingå, ett flertal byggnader rymmer flera funktioner.

Byggnadskategorierna är många men bostadshusen är dominerande, särskilt när ursprunglig kategori analyseras (bostadshus 42, fritidshus 5). Dessa 42 ursprungliga bostadshus minskar i antal och funktion över tid, nuvarande byggnadskategori visar på 26 bostadshus och 16 fritidshus. Över tid har ett flertal bostadshus omvandlats till fritidshus som endast är bebodda delar av året.

Bodar är vanliga i alla 5 byar och har ökat i antal, därefter källare vars antal är oförändrat. Ladugårdar har minskat från 19 till 8, ladorna är oförändrade i antal. Dass och lekstugor är byggnadskategorier som likt källarna ej byggts om eller fått någon ny byggnadskategori över tid.

Sammanfattningsvis kan landsbygdens förändring tydligt skönjas i inventeringsuppgifterna, landsbygdens minskade befolkning leder till ökat antal fritidshus på bostadshusens bekostnad. Det minskande antalet ladugårdar pekar på förändringar i lantbruket, liksom att antalet maskinhallar har ökat från 2 till 6 på grund av ombyggnad. Nya maskiner och redskap kräver nya funktioner i byggnaderna.

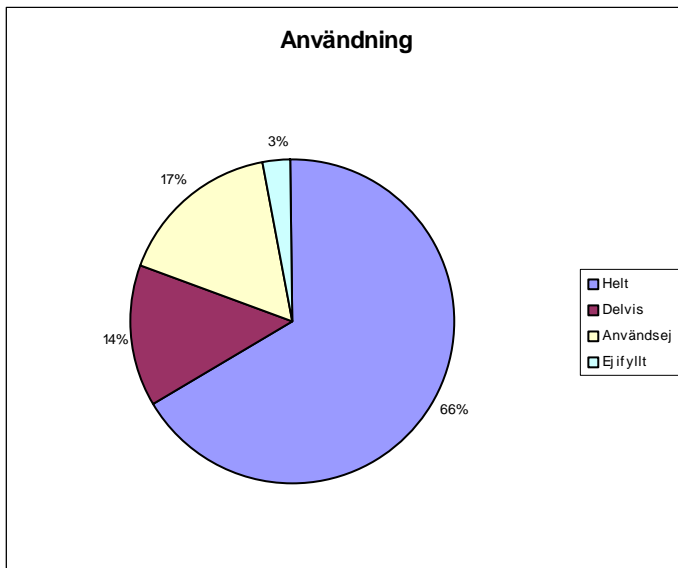

Brygghus i Fänninge

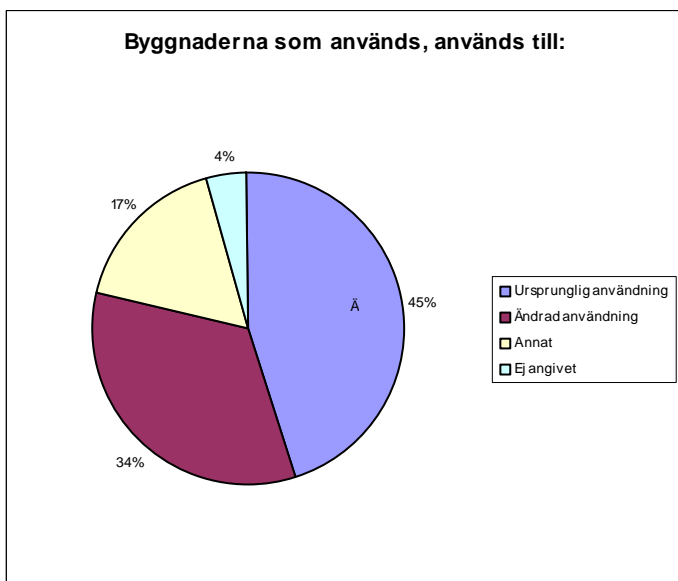
Användning

Majoriteten av byggnaderna (139 st, 66 %) används helt, betydligt färre används delvis (30 st, 14 %) och de övriga används inte alls. 76 byggnader (45 %) används fortfarande till sitt ursprungliga användningsområde (ursprunglig byggnadskategori), 58 byggnader (34 %) har fått en ny användning (nuvarande byggnadskategori)

medan 17 % används till annat, vilket i de flesta fall innebär någon form av förvaring. Lekstugorna är ett exempel, alla används numera till annat och då har förvaring av trädgårdsmöbler varit det vanligaste svaret.

Diagrammet visar de inventerade byggnadernas användning

Diagrammet visar de inventerade byggnaderna som används helt eller delvis till sin ursprungliga funktion, fått en ny funktion eller används till något annat (vilket ofta innebär förvaring av något slag).

Konstruktion och utseende

Merparten av byggnaderna är byggda med regelverk (105), därefter liggtimmer (70) och ett flertal murade varianter. Fasaden består mestadels av träpanel (133) och därefter liggtimmer (31). Puts av olika slag förekommer i mindre skala. Röd slamfärg är klart dominerande på både gamla och nya byggnader.

Den vanligaste takformen är sadeltak (157), därefter pulpettak, i de fall där takformerna är flera på en och samma byggnad dominerar pulpettaken på utbyggen

och mindre delar av byggnaderna. Korrugerad plåt dominerar som taktäckningsmaterial (75), därefter tegelpannor (52), betongpannor (23) och asbestcement/eternit (10). Utöver dessa förekommer t ex papp och tegelimiterande plåt.

Skillnader mellan byarna

Byarna är olika stora och antalet permanent bosatta skiftar kraftigt. I Dömmesta är 28 av 32 fastigheter permanent bosatta jämfört med Vintermossen där 1 av 12 är permanent bosatt. I Sätterböl, Fänninge och Sävsjöfallet är antalet permanent bosatta fastigheter något fler än fritidsfastigheterna.

Dömmesta framstår som tätortsnära med en yngre befolkning, ett generationsskifte har ägt rum. De andra byarna förefaller ha en betydligt högre genomsnittsålder på ägarna, kanske avspeglas det i antalet permanent bosatta. Det kan dessutom bero på pendlingsavstånd till Örebro, bra väg och bussförbindelser. De övriga byarna har en mer avlägsen lokalisering vilket kräver mer transporter till och från t ex arbete.

Det finns även en tydlig skillnad på byggnaderna byarna emellan, byggnadernas storlek och proportioner varierar. En tydlig skillnad syns på murade och stensatta byggnader, de lokala materialen kan sägas dominera. I t ex Sätterböl är källarna byggda av kalksten från området.

Fortsatt inventering

Denna metodstudie har i första hand verkat för att ta fram en metod för kunskapsuppbyggnad kring länets agrara ekonomibebyggelse genom en enkel ”stickprovsinventering”. För att få ett underlag där någorlunda generella slutsatser om länets ekonomibygnader kan dras, måste denna inventering genomföras i större skala. Minst 25 fastigheter bör inventeras i varje region (I-XI).

Förslag på kostnad och tidsplan

Inom en 2-årsperiod inventera 300-400 fastigheter i länets olika agrara regioner (minst 25-30 fastigheter i varje region). Inventeringen bör utföras under perioden mars-oktober innan snö och brist på dagsljus försvårar inventeringen.

Beräknad tidsåtgång:	2 x 2 månader
Uppskattad kostnad:	2 x 80 000 kr (enligt 2006 års kostnadsuppgifter)

Uppföljning

Det är även tänkt att denna inventeringsmetod ska kunna användas, helt eller delvis, för uppföljning av länets agrara bebyggelsemiljöer. Bland de inventerade byarna bör ca 5-10 byar väljas ut som referensbyar. Dessa referensbyar bör sedan återinventeras någonstans vart 5: eller 10:e år. Den befintliga accessdatabasen bör kunna användas för detta genom ett ändringsformulär kopplat till en ändringstabell. Kanske kan befintliga uppgifter skrivas ut för var fastighet/byggnader och eventuella förändringar ”kryssas i”, förslagsvis med fokus på utvalda förändringar t ex

användning, skick, tak, fönster, fasad, m m. Uppföljningen bör även kompletteras med fotografier.

En uppföljningsrapport bör innehålla analyser av hur bebyggelsen i referensbyarna har förändrats sedan tidigare inventering/ar. Vilka byggnader har rivits, förfallit, förändrats eller tillkommit? Vilken typ av byggnader har ett hårt förändringstryck, tenderar att försvinna eller rent av öka osv? Det är viktigt att inventeringsuppgifterna från uppföljningen är både tydliga och jämförbara och inte kan förväxlas med tidigare inventering/ar.

Kompletterande uppföljning

För att följa utvecklingen av lantbrukets ekonomibygnader kan uppföljningen av referensbyarna kompletteras med en återkommande kartstudie, där uppföljning av ett större antal ekonomibygnaders utveckling sker genom jämförelse av fastighetskartor från olika år. Förslagsvis enligt den metod som utprovats av Länsstyrelsen i Kronoberg (Länsstyrelsen i Kronobergs län, meddelande 2006:04/ISSN 1103-8209).

Länsstyrelsen Örebro län

Postadress
701 86

Besök
Stortorget 22

Fax
019-19 30 10

Internet
www.t.lst.se

E-post
lansstyrelsen@t.lst.se

Tfn växel
019-19 30 00